

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИЈАЛНА ЕКОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА - ДРУГА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: УТОРАК, 07.04.2020.
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

16. Еколошка свест и еколошка култура

Са променама које настају у природи као последица човековог „присвајања природе“ производњом, а које се испољавају у нарушавању еколошке равнотеже, настаје и свест о тим променама – еколошка свест, као значајна компонента еколошке културе чијем развоју треба тежити у савременој цивилизацији која је у све већој мери планетарна. Еколошка свест настаје како на основу емпиријског, очигледног сазнавања, тако и на основу научног истраживања. *Међутим, еколошка свест не садржи само сазнања о стању и променама у природи које настају односом друштва према њој, већ садржи схватања о могућим путевима и начинима решавања еколошких проблема.* Еколошка свест се не исцрпљује само у критици еколошке ситуације, она претпоставља поред сазнања о стању друштва и природе и узроцима тог стања и *сазнање о потреби заштите природе од даљег нарушавања еколошке равнотеже у њој, како би се очувао природни оквир живота човека.* У ствари, како се често истиче, када се разматрају еколошки проблеми савременог друштва, еколошка криза као криза индустријског друштва је криза живота па битну компоненту садржаја еколошке свести треба да чини и свест о животу и његовој угрожености и потреба његовог очувања.

Еколошка свест је историјска категорија. Она настаје у историјском периоду када однос друштва према природи доводи до нарушавања еколошке равнотеже у природи, еколошке кризе. Зато се и интензитет еколошке кризе одражава на еколошку свест. *У ствари, еколошка свест је настала у тежњи да се нађе решење за еколошку кризу, као кризу постојеће цивилизације, како би се очувала природа као оквир живота и колевка људске цивилизације.* Зато еколошка свест није само свест о ограничениости природе и сваке моћи у њој и над њом, већ се она заснива и на сазнању да постојећи извори енергије и садашњи животни услови човека могу за дуже време или заувек да се промене или нестану. Да се то не би десило, указује се на потребу усаглашавања циљева човека и начина њиховог остваривања са еколошким потребама, приступа формулисању општих принципа еколошке етике. Из њих се изводе правила понашања за човека на основу критеријума шта је недопустиво а шта допустиво понашање човека како са еколошког тако и са моралног становишта.

Еколошку свест чине не само сазнања о односу природе и друштва, о нарушавању еколошке равнотеже и потреби заштите природе од деградације, већ на том сазнању и спремност појединаца и друштвених група да се ангажују у заштити природе и тиме се одговорно односе према другим људима и будућим генерацијама. Јер „Човек живи и

продужујући се и зато је његов однос према природи, али и садашњим генерацијама, неодвојив од односа према будућим генерацијама, а тиме и од конзервирајућег, не само трошећег става према природи“. Еколошка свест зато претпоставља да појединац и друштвене групе уважавају постојање потреба других људи или друштвених група и да су свесни да се сва питања заштите и очувања природне средине не могу решити правним прописима, „тј. да је законодавна регулатива потребна примарно тамо где су мање акцептиране норме и друштвене вредности као еколошке вредности.“

2. Еколошка свест се различито појмовно одређује. Њено различито појмовно одређивање настаје као резултат теоријских приступа у њеном дефинисању, различитих система друштвених вредности и различитих друштвено-економских односа друштава у којима се приступа њеном појмовном одређивању. *Најкраће се еколошка свест одређује тако што се каже да она као свест о околини обухвата (садржи) схватања, начине понашања, мотиве деловања, жеље и очекивања који се односе и на човекову природну околину.* А кад се приступи указивању важнијих садржаја еколошке свести, онда се као такви садржаји наводе: сазнања ограничености природе чији је интегрални део и човек; сазнање о нужности укидања доминације човека над природом и успостављању динамичке равнотеже између природних система и човековог система, свест о еколошкој кризи као друштвеној кризи, свест о глобалном карактеру еколошке кризе; свест о решењима еколошке кризе, свест о потреби глобалне стратегије развоја као претпоставци опстанка живота и свест о постојању социјалних снага и њихову способност да комуницирају и остваре динамичку визију друштва.

У ствари, еколошка свест у себи садржи више димензија: теоријску димензију (научно мишљење), вредносну димензију (циљеве), социјалну димензију (идеју нове заједнице), историјску димензију (мугућности), политичку димензију (ако је деловање социјалних снага) и субјективну димензију (претпоставке, уверења и жеље). У ствари, за решавање економских проблема постоје два узајамно повезана императива: еколошки да човек своју делатност усагласи са развојем биосфере и морални – да се у сазнању појави нови табу – не загађуј природну средину, не ради супротно законитостима у њој, „попут принципа 'не убиј' насталог у позном палеолиту и мезолиту“. Краће (и једноставније) речено еколошка свест садржи сазнање о еколошкој ситуацији, вредносно одређивање према њој и понашање којим треба да се оствари еколошко стање коме се тежи. Према томе, три су, у садржинском смислу, основна елемента еколошке свести; еколошко знање, вредновање еколошке ситуације и еколошко понашање.

Еколошка знања представљају основни елемент еколошке свести. У та знања спадају свакако сазнање о ограничености природе (тј. њених ресурса) и потреби успостављања динамичке вредности између природних система и друштвених система које стварају људи, о узроцима који доводе до еколошке кризе и њеном глобалном карактеру и потреби глобалне стратегије друштвеног развоја као претпоставци опстанка живота. *У ствари, то су сазнања о суштини односа у систему „друштво-човек-техника-природна средина.“* Међутим, елемент еколошке свести су и сазнања о конкретним облицима нарушавања

еколошке равнотеже који омогућавају да се еколошки проблеми не промишљају само на глобалном плану већ решавају у конкретним случајевима. Али без обзира на то да ли се ради о сазнањима на глобалном или (локалном) конкретном плану, она треба да изражавају јединство природно-научног и хуманистичког приступа у сазнавању еколошких проблема.

Вредновање еколошке ситуације је други основни елемент еколошке свести. Он је одређен системом вредности друштва или друштвене групе у којој се развија еколошка свест и изражава ставове друштва или групе према животној средини коју треба штитити и очувати као вредност. А то значи да о еколошким питањима постоје различита схватања у друштву. Зато еколошка свест и није монолитна пошто је везана за друштвене групе и њихове системе вредности. У ствари, у друштву „постоје различити вредносни системи који упоредо егзистирају, а зависе од доминантних вредности у друштву (око којих се компонују вредности „нижег ранга“), то управо доминантне вредности имају на еколошку свест битан утицај. Еколошка свест је у том смислу „пресек“ кроз систем друштвених вредности неке групе, класе, културе и сл. а које битно одређују „квалитет еколошке свести“. Међутим, без обзира на то што еколошка свест представља овакав „пресек“, у вредновању еколошке ситуације треба полазити од сазнања да је потребно да друштвени прогрес буде заснован на научним сазнањима која не противурече законима природе.

Еколошко понашање је трећи битан елемент еколошке свести. Јер, еколошка свест не подразумева само одређена сазнања појединаца и група о еколошким проблемима већ и конкретну друштвену и индивидуалну акцију која има за циљ решавање ових проблема. А такве акције нема без понашања појединаца који доживљава одређену еколошку ситуацију, вреднује је, на основу свог (и своје групе) система вредности и усредсређује своје понашање, тако да га усаглашава са *еколошком* ситуацијом, тј. понаша се тако да својим понашањем доприноси остваривању еколошке ситуације чијем се остваривању као вредности тежи. Међутим, еколошко понашање није одређено само еколошким знањима и вредносним системом. Оно је одређено и другим чиниоцима. Нпр. особинама личности, људским потребама и могућностима и њиховог задовољавања. Зато се може рећи да пожељно еколошко понашање настаје као резултат утицаја објективних и субјективних чинилаца. Међутим, за пожељно еколошко понашање потребно је код људи развијати и самопоуздање, оптимизам, да се еколошки пожељним понашањем појединаца и друштва могу решавати, и решити, еколошки проблеми и да енергетска и сировинска криза и загађење животне средине не воде неизбежно уништавању човечанства.

3. Еколошка свест формира се (и развија) не само под утицајем еколошких проблема и пре свега деградације природне средине која има карактер еколошке кризе, ни под утицајем научног сазнања о карактеру ове кризе и могућности њеног решавања. Она настаје и развија се под утицајем социјалних снага и промена вредности система. *Настајући под утицајем ових чинилаца еколошка свест, као основа еколошке политике, може имати конзервативно или прогресивно обележје.* Тако еколошка свест може бити основа технократских програма. Међутим, свако од ових обележја нема апсолутни већ релативни карактер и зависи од друштвено – економских околности у којима се развија еколошка свест

и од померања у њеном садржају. У ствари, развој еколошке свести зависиће како од промена у друштву тако и од промена у вредносним системима појединих земаља. А такве промене у вредносним системима како индустријски развијених тако и у земљама у развоју су у току и њихов ток се може и предвидети.

Истраживање еколошке свести у Југославији било је скромно како по броју истраживања тако и по могућностима које су истраживања пружила за неко општије закључивање. Међутим, и поред тога на основу резултата и тих скромних истраживања (пре свега по броју) и сазнања о спонтаним реакцијама грађана на еколошке проблеме и њиховим ставовима према еколошким проблемима *може се рећи да еколошка свест у Југославији још није била довољно развијена*. Она није развијена у својој укупности као и у појединим својим основним елементима. Пре свега, еколошка знања као један од основних елемената еколошке свести нису постала „својина“ не само грађана већ и стручних кадрова и научника који на један, или други начин врше усмеравање друштвеног развоја. Таква знања немају се само о глобалном односу система човек-друштво-природна средина већ и испољавању законитости у том систему у конкретним условима. Ни вредновање еколошке ситуације (као елемент еколошке свести) није било примерно савременим захтевима за очување природне средине.

У вредносном систему југословенског друштва (који је вишеслојан и контрадикторан) заштита природне средине није имала оно место које би требало да има *то место није имала из два основна разлога: због релативно недовољног познавања еколошких законитости и њиховог испољавања (са пратећи последицама) и због релативног сиромаштва друштва, тј. ниског квалитета живота* (пре свега због ниског животног стандарда) *па се у тежњи за брзим развојем и унапређивањем квалитета живота подизањем животног стандарда* (порастом продуктивности рада и на начин исцрпљивања природних ресурса) *недовољно уважавала природна средина као вредност коју треба очувати*. Ова два елемента еколошке свести одређују и њен трећи елемент – еколошко понашање неприлагођено еколошко понашање испољавало се како у изради пројеката у изградњи производних капацитета тако и у свакодневном понашању грађана. Као последица оваквог понашања не само да се увози еколошки неприхватљива технологија већ грађани у свакодневном животу доприносе деградацији природне средине.

4. Разматрања о садржају и значају еколошке свести прерасла су у захтев за развој еколошке културе, као значајне компоненте културе савремене цивилизације, која све више добија обележја планетарне цивилизације. *У овом смислу је већ указивано да се култура не може развијати без еколошке културе, а еколошка култура уопште не може постојати у условима непостојања културе, тј. бескултуре*. Не чинећи осврт на разна схватања културе, тј. разне дефиниције културе, у нашим разматрањима о еколошкој култури полазимо од схватања културе у анторполошкој тредицији, у којој се култура „посматра као начин живота друштвене средине, односно као *збориште вредности, образаца, потреба и идеја* које обликују људско понашање...“ и од одређења еколошке културе у Московској декларацији о еколошкој култури.

Декларација почиње преамбулом, у којој се, поред осталог, истиче да су савремени друштвени свет и технократска култура дошли у оштар конфликт са природом у којој човек нема адекватно место. Полазећи од овог става у преамбули се указује на потребу развијања светске културе, са вредносним системом, која ће усагласити интересе људи са целином система живота. У контексту оваквог приступа указује се потреба развоја еколошке културе која треба да се развија на шест основних принципа. У *првом принципу* се формулише однос еколошке културе, производње и потрошње („еколошка култура производње и потрошње“). У њему се каже да „еколошка култура представља такав начин живота, при чему друштво системом духовних вредности, етничких принципа, економских механизма, правним нормама и друштвеним институцијама формира потребе и начине њене реализације који не угрожава живот на Земљи“. *Други принцип* („култура узајамног дејства“) садржи исказ о узајамности равноправности међу земљама, народима, културама и конфесијама. „Стратешки, дуготрајно будуће човечанство могуће је само на основу глобалног партнерства међусобног довођења у склад међународних, међудржавних односа у условима формирања генерација људи, оријентисаних пре свега на међусобно уважавање, на узајамну подршку, сарадњу“. *Трећи принцип* („култура понашања“), дефинише еколошку културу као културу понашања и самореализацију како сваке личности, тако и малих и великих социјалних група. „Главна карактеристика таквог понашања је оријентација не на бесконачно увећавање обима своје производње и потрошачке активности, већ на оптимализацију квалитета, усавршавање, искључивање из рада и потрошње оног што није нужно, сувишног вишка и оног што је на одмет“. *Четврти принцип* („поглед на будућност“) указује да тражење путева успостављања еколошке културе, не може бити ефикасно без вођења рачуна о традиционалним облицима односа друштва према природи. Међутим, садашња култура не одређује се само прошлешћу, већ будућношћу. Зато у развијању еколошке културе, „без процене последица наших садашњих дејстава на хоризонте будућег друштва немогуће је обезбедити неопходну суштинску преоријентацију од идеје првенствено екстензивног, материјално израженог развика на идеју првенствено интензивног унутрашњег, духовног развика, мирног и узајамно допуњујућег односа са природом“. *Пети принцип* („дијалог култура, јединство и разноликост“) указује да се еколошка култура не формира на рачун уклањања културне разноврсности „већ на рачун његовог продубљавања и паралелног развика веза, дијалога култура севера и југа, истока и запада, хармонизације и њиховог међудејства“. *Шести принцип* („кретање у сусрет“) изражава став да еколошка култура претпоставља продубљивање „веза између основних канала развика друштва – између духовне, друштвено-политичке, економске делатности, између управљања и образовања“.

Поред ових принципа Декларација садржи и исказе о глобалном партнерству, одговорности и еколошкој култури, о еколошкој безбедности (националним интересима и глобалној одговорности) и о еколошкој култури региона. Разматрања ових питања за своје полазиште имају три става која садржи Декларација. *Прво*, да процес успостављања еколошке културе у савременом друштву захтева од свих људи добре воље најенергичнију

подршку. Њена реализација претпоставља разнолико, неопходно учешће свих „активних лица“ људске популације. Друго, еколошка култура света претпоставља дијалог разноврсних националних еколошких култура, које су обједињене општошћу у стратегији будућности и целовитости планете Земље. Треће, еколошка култура је култура великог напора која се усавршава и има за циљ усавршавање човечанства, народа, човека, ради очувања животне средине и очувања и самоочувања планете Земље. Полазећи од антрополошког схватања културе и ставова Московске декларације о еколошкој култури, сматрамо да се она може дефинисати следећим речима: *Еколошка култура представља начин живота друштва са системом духовних вредности, етичких принципа, економским механизмом, правном регулативом и друштвеним институцијама, у коме се формирају и задовољавају људске потребе уз развијање духовности људи, поштовања културе разноликости и комуницирањима људских заједница у односима равноправности, уз очување еколошке равнотеже за обезбеђивање живота на Земљи. Овако дефинисана еколошка култура је повезана са процесом глобализације, тј. „глобализација и формирање еколошке културе представљају два међусобно повезана процеса,“ јер „еколошка култура треба да допринесе не разарању природе, већ поштовању њених законитости, хармонизацији односа између два само на изглед одвојена и независна ентитета природе и друштва“.*

5. Развијање еколошке културе, како опште универзалне, тако и регионалне и националне, и еколошке свести као њеног значајног чиниоца, битна је претпоставка остваривања осмишљене еколошке политике на глобалном, регионалном, националном и личном плану. Међутим, и еколошка култура и еколошка свест су још увек недовољно развијене, уопште и у нас, у Југославији. Зато формулисање основних праваца и циљева еколошке политике у нас захтева (и претпоставља) и развој еколошке свести и еколошке културе. Међутим, у предузимању мера за њихов развој треба имати у виду и факторе, који су ограничавали, и ограничавају њихов развој, посебно развој еколошке свести, како би се, ако не може елиминисати, макар смањило дејство тих фактора, тј. свело на што мању меру.

Постоји већи број таквих (ограничавајућих) фактора, али ми сматрамо да се може прихватити да су три основна: фактор прошлости, фактор садашњости и фактор будућности. *Фактор прошлости* испољава се, пре свега, кроз схватања која су постојала о односу човека према природи као односу човекове доминације над природом и његове могућности да природу неограничено исцрпљује, потчињавајући је својим потребама. *Фактор садашњости* испољава се у психоошкој адаптацији човека и друштвених група на све веће загађивање природе, чиме се смањује човекова свест о потреби да реагује на угрожавање основе егзистенције његовог живота. *Фактор будућности* испољава се у осећању човека и друштвених група, не само да је савремени свет испуњен конфликтима и неизвесностима, већ да то у будућности може бити и горе па се тиме смањује простор за човеково размишљање о еколошким алтернативама.

Ови фактори делују ограничавајуће на развој еколошке свести сви заједно или само поједини од њих. Како ће деловати, и у ком интензитету зависи од многих околности и од

личних својстава појединаца до карактера појединих друштвених група којима припадају и интереси тих група у друштву. При том треба имати у виду да еколошка свест није довољно развијена не само због недовољних еколошких знања већ и због раскорака тих знања и друштвених интереса да еколошка знања постану основа еколошке акције, тј. акције за заштиту и унапређивање човекове животне средине.

17. Појам и циљеви образовања за заштиту и унапређивање човекове средине

Примена развијених производних снага у присвајању природе, настали са новим открићем у науци, нарочито од средине овог века, са становишта „експлоататорског менталитета“ човека у његовом односу према природи, довело је, и доводи, како је већ указано, до ремећења еколошке равнотеже у човековој средини са многим последицама које се негативно одражавају на услове живота човека као природно – друштвеног бића. *Дошло је до угрожавања равнотеже између човека и његове средине, између природе и друштвених структура и између човекове физиолошке конституције и његове личности.* Ова сазнања инспирисала су бројна научна истраживања за проучавање и решавање ових проблема што је довело до организоване друштвене акције у различитим облицима и на различитим нивоима (националном, регионалном, међународном, професионалном, итд) ради не само спречавања даљег нарушавања еколошке равнотеже, већ и унапређивања човекове средине и човековог односа према њој. У контексту таквог приступа овим проблемима, посебна пажња почела је да се поклања, и поклања се, образовању за заштиту и унапређивање човекове средине.

На значај образовања за заштиту и унапређење човекове средине у развијању еколошке свести и промену односа, не само друштвених институција, већ и сваког појединца, према човековој средини, *указивано је, и указује се, на скоро свим међународним скуповима посвећеним проблемима човекове средине, а неки од тих скупова бивају посвећени само овом образовању.* Тако је на значај овог образовања указано како, нпр. у Декларацији прве конференције Уједињених нација о човековој средини (у Стокхолму, 1972. године), као у Декларацији конференције Уједињених нација о човековој средини у Најробију (1982. године) у Декларацији ове конференције *посебно је истакнут значај образовања и информисања за јачање јавне и политичке свести о значају човекове природне средине која треба да доведе до благовремених превентивних акција, тј. планирања мера заштите човекове животне средине.* А 1983 године у Бечу је одржан на недржавном нивоу скуп 60 експерата из 15 земаља о образовању и политици у области животне средине. На том скупу је донета „Бечка декларација“ у којој је речено да научне институције, државне и оне које нису на том нивоу, и међународне организације за питања животне средине, заједнички сnose одговорност за упознавање становништва са ризицима и опасностима које могу угрозити екосистеме и здравље људи. *А то значи да је потребно на широком фронту организовано приступити образовању за заштиту човекове средине.*

Јер, како је у овој Декларацији посебно истакнуто, политика заштите човекове средине у појединим државама не треба да буде – само ствар политичара и стручњака већ и јавности којој треба да се пружи прилика „да у оквиру отворених демократских расправа искаже своје мишљење о предложеним мерама.“

Проблемима образовања за заштиту и унапређивање животне средине посебну пажњу су посветиле две организације УНЕСКО и УНЕП (међународни програм за околину). На низу састанака које су ове организације организовале, расправљало се о осавремењавању образовања и васпитања за заштиту животне средине. Од тих састанака посебан значај имају конференције у Београду (1975) и *Тбилисију* (1977) и конгрес у *Москви* (1987). На овим скуповима је остварен договор да „образовање за околину“ не треба да се одвија у оквиру само једног предмета који би се додао већ постојећим предметима, него треба да прожима наставне програме свих предмета, и доприноси формирању схватања о *јединству околине и активностима према природи које ће бити рационалне са становишта заштите природе у складу са друштвеним потребама*. Као битни циљеви овог образовања (уз назнаку да у њиховом остваривању треба водити рачуна о природним и друштвеним условима појединих земаља) назначени су: предочавање комплексности околине као јединство биолошких, физичких, друштвених и културних чинилаца; развој националне свести о значају околине за друштвени (економски и културни) развој и сазнање о економској, политичкој и еколошкој повезаности и зависности модерног света.

Полазећи од значаја које има образовање за заштиту човекове средине и развијање еколошке свести не само код политичара и стручњака, већ и код широких народних маса, као претпоставци за остваривање правремене и ефикасне заштите у унапређивање човекове животне средине у *многим државама ово образовање је постало саставни део образовних садржаја основног до високог образовања*. Али, исто тако, у неким земљама постоји тенденција да се образовни садржај из области заштите човекове средине унесу само у наставне предмете из биолошких и сродних наука. Међутим, образовање за заштиту човекове средине потребно је уградити у скоро све наставне програме, од филозофије и социологије до географије и етике. Потребно је да се у оквиру наставе свих ових предмета стичу и неопходна знања о потреби очувања и унапређивања човекове средине као претпоставке и оквира човековог живота.

2. Полазећи од значаја образовања за заштиту човекове средине за развијање еколошке свести у савременом друштву. Настојало се, и настоји се, да се одреди његова природа и задаци који његовим развојем треба да се остваре. Јер, будући да се за заштиту и унапређивање човекове средине тражи ангажовање широких слојева становништва разног узраста, образовања и професионалне оријентације, *ово образовање треба да буде прилагођено, на одговарајући начин, свим тим категоријама становништва*. Оно треба да развија код њих свест о потреби очувања еколошке равнотеже у човековој средини и опасностима које прете човеку ако до нарушавања те равнотеже дође.

Било је више покушаја, и има више тумачења шта треба да обухвати образовање за заштиту човекове средине. Тако се сматра да оно треба да даје знања и развија способност

процењивања значаја јасног сагледавања комплексних проблема у вези са човековом средином, који су како политички, економски и филозофски, тако и технички. Али такође сматра се да *ово образовање треба да допринесе оформљавању конструктивног става према средини, како у филозофском тако и у прагматичном смислу*. Постоји и схватање по коме образовни процес који се бави односом човека и његове природне и вештачке средине, треба да обухвати и односе становништва, загађења, коришћења и смањења ресурса, очувања природе, транспорта, технологије и урбаног и руралног планирања са укупном човековом средином. У ствари, може се рећи да у основи постоји сагласност, о овом и другим дефиницијама образовања за заштиту човекове средине, *о томе да је то образовање о глобалним условима опстанка човека, у стратегији очувања тих услова, уз стално унапређење квалитета живота*. У овом смислу је исправно указано још пре скоро тридесет година да је то образовање „за свакога, оно је процес акције, оно се ослања и односи на скоро све друге предмете и области, оно се интересује за интеракцију између човечанства и природе и усмерено је ка побољшању квалитета егзистенције свих живих бића.“ Али, додаје се што је можда најважније, оно се још увек налази у процесу настајања. „И ако су његови корени стари, оно је у суштини сасвим нова дисциплина. Према томе, једино је могуће направити низ сукцесивних апроксимација или предвиђања о развоју те области током следеће деценије.“

И поред тога што се образовање за заштиту човекове средине налази још увек у процесу настајања, па се зато често и сматра да је немогуће дати његову дефиницију, већ само низ „сукцесивних апроксимација“, оно се ипак, као значајан чинилац мењања односа човека и друштва према човековој средини, њеној заштити и унапређивању, мора прецизније дефинисати. *Дефиниција образовања за заштиту и унапређивање човекове средине мора да искаже, у датим условима, на кога се то образовање односи и који су циљеви тог образовања*. У ствари, дефиниција овог образовања мора бити отворена али и јасна да би била у функцији заштите и унапређивања човекове средине.

3. Имајући овакав приступ образовању за заштиту и унапређивање човекове средине, и полазећи од појмовног одређивања образовања као друштвене појаве (процеса) по коме оно представља процес стицања знања, вештина, навика и погледа на свет, речју развијање човекових знања и умења, *еколошко образовање се најшире може одредити као процес стицања знања о еколошким проблемима, као глобалним проблемима, узроцима њиховог настанка и могућностима њиховог решавања*, може се дати његова дефиниција. По нашем схватању *образовање за заштиту и унапређивање човекове средине представља свесно и планско развијање знања о човековој средини у току читавог живота човека, које има за циљ развијање свести о основним карактеристикама човекове средине, односа у њој и односа према њој, на основу које ће човек тежити очувању и унапређивању средине на начин којим се обезбеђује егзистенција човековог рода у садашњости и будућности*. Из ове дефиниције произилази да то образовање треба да тежи изграђивању глобалног приступа стратегији за очување човекове средине и да се заснива на познавању сазнања како природних, тако и друштвених наука о животној средини. Обачо схваћено ово образовање,

које се означава као *еколошко образовање*, представља значајан допринос осавремењавању образовања у условима глобализације света и интернационализацији образовања.

У ствари, образовање за заштиту и унапређивање човекове средине треба да допринесе изграђивању (у свим областима и на свим нивоима образовања) новог приступа човековом односу према животној средини, схватајући ту средину као јединство природе и „вештачке“ средине, повезујући сазнања свих наука природних и друштвених да се човекова средина као једини и неопходни „оквир живота“ човека може сачувати и уз стални развој науке и технологије. Али, исто тако, *оно не треба да доприноси само стратегији опстанка и преживљавања, већ и унапређивању квалитета живота човека у конкретним срединама*. Зато, ово васпитање треба да доприноси не само очувању човекове средине, већ и њеном унапређивању како у њеним природним ресурсима тако и у друштвеним компонентама да би се остварили услови живота човека који би били у све већој мери сагласни човековој природи и омогућавали његово испољавање као стваралачког, слободног и вредносног бића. Управо зато ово образовање мора да постоји не само у школама као интегрални део образовних програма, већ у свим облицима друштвеног утицаја на развијање друштвене свести и човековог понашања.

Овако схваћено образовање за заштиту и унапређивање човекове средине укључује у себе и разграничење од „еколошке свести“, која се у земљама запада јавља као нов покрет, нова идеологија, која почива на стратегији преживљавања. *Такође је неприхватљиво да се образовање у овој области сведе на ниво љубитеља природе, очувања градске хигијене, борбе против загађивања, ма колико ове акције биле потребне*. У ствари, ово образовање има своје методолошке основе које произилазе и заснивају се на општем филозофском схватању света човека и његовог односа. Његови садржаји, треба стално да се иновирају новим научним сазнањима.

4. Теоријско методолошку основу образовања из области заштите и унапређивања човекове средине, без обзира на његов ниво (основно, средње, високо или разни облици ваншколског образовања) *у најширем смислу речи чини филозофски поглед на свет од кога се полази*. Али, исто тако, чине се покушаји, мање или више успешни, да се и експлиците укаже који су то ставови, која становишта која се могу формулисати и која представљају методолошку основу овог образовања. Таква ностојања чине се и када се материјалистичко-дијалектички филозофски погледи на свет и марксистичко схватање друштва, човека и људске историје, (који се на њему заснивају) узму, и узимају, као методолошка основа за образовање за заштиту и унапређивање човекове средине.

У настојању да изнађе и формулишу методолошку основу изграђивања система, заштите и унапређивања животне средине и образовања за њену заштиту, изван број научника сматра да се њени основни елементи могу наћи у делима класика марксизма. Заступници овог схватања на основу марксистичког схватања света формулисали су одређене ставове као теоријско-методолошку основу за изграђивање концепције заштите човекове средине па и за изграђивање концепције еколошког образовања, тј. образовања за заштиту човекове средине. Ти ставови су: *прво*, свет је материјалан и представља сложени

систем веза и опште узајамних деловања, тако да су промене његових елемената узајамно условљене; *друго*, заштита природе представља примену закона односа и општих узајамних деловања који постоје у материјалном свету; *треће*, човек и друштво су резултат еволуирања живе природе и зато су неодвојиви од природе и друштво се не може развијати без материје и енергије коју узима из природе (зато друштво и природа чине неодољиву и противуречну целину); *четврто*, промене у биосфери које су штетне за човека и друштво условљене су одсуством или недостатком мера у регулисању узајамног деловања друштва и природе а не научно техничким прогресом; *пето*, постоји утицај природе и на темпо развоја друштва, али не постоји деловање на карактер друштвених односа.

Полазећи од методолошких основа, образовање за заштиту и унапређивање човекове средине треба да пружи јасна и научно заснована сазнања о основним еколошким питањима савременог друштва. А та основна еколошка питања су: *прво*, какве су последице све веће интензификације у размени материје и енергије између друштва и природе; *друго*, које су значајне промене у систему узајамних односа у биосфери и космичком појасу изнад Земље; *треће*, какве последице има увођење у биосферу великог броја нових материја и елемената; *четврто*, које су друштвене детерминанте односа друштва према природи и да ли се заштита природе може остварити заустављањем техничког напретка; *пето*, у чему је суштина одговорности појединих земаља, нарочито индустријски развијених, за стање човекове природне средине. Обрада ових питања у образовном систему (и процесу) треба да пружи јасну слику о битним карактеристикама савремене етапе узајамног деловања друштва и природе. А обим обраде појединих питања и коришћење наставних облика и средстава зависиће од врсте и нивоа образовања.

5. Еколошко образовање може бити предмет разматрања са више становишта: са становишта нивоа и врсте образовања, са становишта његових садржаја као елемент професионалног образовања или компонента хуманистичког, посебно етичког образовања. Исто тако може бити предмет разматрања и са становишта педагошких наука, тачније дидактичко – методичког становишта. Међутим, било са ког од ових становишта да буде разматрано, оно треба да буде предмет разматрања у контексту савремених цивилизацијских промена, а за такав приступ потребно је и његово разматрање у социјалној екологији.

Зато еколошко образовање, не само да може, већ треба да буде предмет разматрања и са становишта социјалне екологије, тј. њене предметне одређености, и уз разлике о њеном предмету проучавања. Јер, било како да је одређен, или ће се одређивати њен предмет проучавања, он захтева и проучавање еколошког образовања. *Еколошко образовање треба да представља основу концепирања економског развоја на принципима одрживог развоја што представља цивилизацијски захтев у савременом друштву.* Конципирање и остваривање еколошке политике подразумева одређена научна сазнања до којих се долази научним истраживањима о еколошким проблемима и њиховом решавању. Та сазнања треба да се стичу образовањем о еколошкој опасности и еколошкој безбедности, о концепту одрживог развоја и његовом остваривању. Наиме, еколошко образовање треба да допринесе

развијању еколошке свести, развијена еколошка свест треба да буде основа осмишљене, научно засноване, еколошке политике.

У контексту оваквог приступа разматрању еколошког образовања као дела образовања, његовог концепта, циља и садржаја са становишта социјалне екологије као посебне социологије, *сматрамо да у разматрању треба поћи од научног сазнања и теоријског промишљања савременог света у свој његовој сложености.* То сазнање треба повезати са научним сазнањима социјалне екологије и њеном предметном одређеношћу па, и у том контексту, научно истраживати и промишљати основна питања еколошког образовања. По нашем схватању постоји пет таквих становишта (полазишта) од којих треба поћи у социјално – еколошком разматрању еколошког образовања.

Прво, еколошко образовање, као предмет проучавања социјалне екологије, треба разматрати са становишта потреба да у савременом друштву буду сједињени развој научних сазнања и захтев за хуманизацијом положаја човека, као цивилизацијски императив. То сједињавање или, боље речено, прожимање науке и хуманизма треба да служи остваривању положаја човека и као ствараоца и за кога се ствара. У оваквом приступу сазнавање законитости о природи треба да служи њеном разумевању тако да овладавање њом не буде у супротности са потребом да она буде очувана као оквир човековог живота. *У овом смислу се све чешће указује не само на потребу преоријентације у примени науке, већ и да при том треба водити рачуна о планетарним потребама.* Међутим, повезивање развоја научних сазнања са настојањима за хуманизацијом положаја човека нема за циљ само очување оквира човековог живота, тј. оквира опстанка човека као биолошког бића, већ у стварању услова за живот који све више одговарају људском достојанству, тј. да људи све боље живе уважавајући се међусобно. Зато, научна сазнања не треба да буду коришћена за доминацију једних друштвених група над другим и посебно не за унижавање личности. *Друго*, у разматрању савременог света, његове глобализације и поделе у њему, највећи умови данашњице, траже стваљање под контролу научно технолошких остварења. Указује се на потребу да развој науке и технологије допринесе унапређивању квалитета живота свих људи а не само појединих социјалних група. Овај захтев произилази из *сазнања да научно технолошки напредак не само да не умањује разлике у квалитету живота између појединих социјалних група и народа већ те разлике и повећа.* Наука треба да доприноси задовољавању потребе не само појединца, задовољавању нужних, неопходних потреба до остваривања услова за достојан и осмишљен живот човека. У контексту оваквог приступа улози и значају науке за друштвени развој истиче се захтев и за новим схватањима и промишљањем развоја. „развитак мора да се схвати као нешто сложеније, вишезначно, нешто што је економско, друштвено, научно, културно. Он треба да има глобални карактер и обухвати бројне појаве друштвеног живота, да одговара моралним и културним циљевима, укорењеним у историјском наслеђу сваког народа.“ *У ствари, савремено хуманистичко схватање друштвеног развоја захтева да развој друштва укључује у себе и привредни развој (раст) који се исказује у порасту материјалног богатства, уз очување природе као оквира човековог живота и остваривање друштвених услова (односа) у којима ће економски развој*

омогућавати задовољавање човекових потреба на вишем нивоу и у којима ће човек моћи да се исказује као стваралачко и слободно биће, учествујући у друштвеном, пре свега политичком животу па, у том склопу, одлучивати и о очувању и унапређивању своје животне средине на глобалном и локалном плану.

Треће, технолошки развој заснован на научним сазнањима, тј. развој производних снага у условима када научна сазнања претходе и омогућавају нова технолошка решења, садржи и технолошки ризик који је пратилац таквог развоја. Одсуство ризика, у овом смислу, је неспојиво са технолошким развојем. *Ризик је пратилац технолошког развоја.* Међутим, будући да наука треба да буде усмерена универзалном добру и универзалном знању, та њена сазнања о ризику треба да буду праћена и сазнањима како на научним сазнањима ризик решавати, тј. избећи. У условима универзализације науке и научне заснованости техничко-технолошког развоја, технолошки ризик се јавља као цивилизацијски ризик, па се, у том смислу, и говори *о савременој цивилизацији као цивилизацији ризика.* Она се тако означава пошто је у њој, на одређен начин, дошло до угрожавања опстанка људске врсте.

Четврто, није довољно да само постоји сазнање о ризику код оних који се непосредно баве научним истраживањима или резултате научних истраживања примењују, претварају у технолошка решења. *Потребно је да сазнање о технолошком ризику постоји у друштву уопште, јер се ризик, својим негативним последицама, односи на све.* Али, таквим сазнањем треба да располажу пре свега они који одлучују о усмеравању друштвеног развоја и о еколошкој политици. Зато је потребно образовање о ризику. При конципирању овог образовања потребно је имати у виду да постоје не само различити нивои образовања, већ и да је знање које се стиче образовањем, па и знање о ризику, лично и да је стицање знања процес. Али, оно што важи посебно за знање о ризику јесте да оно треба да превазилази уске, локалне и регионалне оквире и у себе укључује и сазнање о ризику у тим оквирима. Јер, како указује Федерико Мајор генерални директор УНЕСКА, „провинцијалац није онај који воли своју провинцију, већ онај који провинцијалним оквирима ограничава универзум.“ Сужавање граница ризика у регионалне и локалне оквире супротно је универзалном карактеру науке, из чије универзалности произилази и универзални карактер ризика.

Пето, у људском друштву од увек су постојале, и постоје, одређене моралне норме као универзалне, као општељудски морал. Њихова универзализација била је ограничена разбијеношћу људског друштва на више друштава између којих није постојала комуникација, а када је и успостављена то је чињено најчешће преко конфликта. У ствари, није постојала ни комуникација ни сазнање о томе да сва та друштва чине општељудску заједницу на планети Земљи. Међутим, данас је људско друштво по први пут у својој историји уједињено, тј. постоји не само комуникација између посебних друштава већ и сазнање да сва она чине општељудску заједницу на планети Земљи. У тој заједници постоје разне противуречности, али постоји уз све посебности и противречности, и сазнање о припадности општељудској заједници. *Универзализација морала, тј. прихватање неких*

моралних норми као општељудских, добија нови аспект, а постојећим универзалним моралним нормама додају се и нове пре свега оне које садрже исказе о односу према човековој природној средини и потреби очувања еколошке равнотеже на планети Земљи као оквиру човековог живота. Кратко речено универзализација науке доводи до универзализације ризика, а за заштиту од ризика, за његово отклањање, потребне су нове универзалне моралне норме које ће изразити нов, заједнички однос свих припадника људске заједнице према њиховом дому – планети Земљи, која ће доприносити развијању еколошке свести и произилазити из ње. Овако развијена еколошка свест треба да буде уграђена у еколошку политику.

6. Конципирање еколошког образовања са свих становишта представља и захтева преиспитивање постојећег образовног система. Наиме, како се већ дуже времена указује образовни систем ако и одговара савременим захтевима, питање је да ли одговара и захтевима будућности којој идемо у сустрет. При том се истиче да образовање за будућност захтева темељно преиспитивање како образовних садржаја тако и циљева образовања. *Указује се на неопходност да постојећи образовни систем треба критички промислити са једног ширег становишта цивилизацијских промена и пренети његово промишљање из педагошке сфере, или са педагошког нивоа у сферу етике, односно на ниво етичке одговорности.* У овом контексту треба да нађе одговарајуће место и еколошко образовање. Јер, човечанство се налази пред неопходношћу реализације безбедног еколошког развитака. За остваривање таквог развитака неопходна су нова знања о животној средини и новим технологијама и нове норме понашања. Еколошка знања не објашњавају само непознате стране стварности, већ треба да испуњавају функцију прописивања делатности човека. Њихово извршење постаје индикатор прихваћености норме нове еколошке културе. *Промене и иновације у систему образовања уграђивањем еколошких садржаја у све његове нивое и облике, треба да омогуће развијање норми нове еколошке културе.* Те промене треба да омогуће не само да се образовањем преносе вредности из прошлости и осмишљава савременост већ из суочавања са будућношћу. А еколошка знања која треба уградити у образовне програме управо имају значајно место у оспособљавању за суочавање са будућношћу.

У оваквом контексту треба разматрати место еколошког образовања у наставним плановима и програмима свих нивоа и облика образовања, почев од основне преко средње школе до универзитета. Еколошко образовање треба да омогући усвајање еколошких знања еколошког нивоа примерних карактеру и нивоу сваке школе. *Његово конципирање треба да полази од права човека на здраву животну средину чији квалитет треба да обезбеди очување здравља човека, заштиту и развој човековог физичког и психичког интегритета као цивилизацијског захтева савременог, а још више будућег друштва.* У овом погледу, с обзиром на ниво и значај универзитетског образовања посебна пажња мора се испољити у уграђивању еколошког знања у универзитетске образовне програме што треба да допринесе не само решавању постојећих еколошких проблема, већ да покаже колико је универзитет окренут будућности.

Унапређивањем образовања као друштвене делатности, па у том контексту и еколошког образовања, увећава се знање, најснажнији и најзначајнији развојни ресурс савременог и будућег друштва. Знање које се стално увећава је основа развоја модерних, савремених технологија. Али то мора бити и знање које ће омогућити очување необновљивих природних ресурса. *За стицање таквог сазнања неопходно је еколошко образовање које пружа сазнања о специфичним друштвено-природним законитостима и нормама понашања које треба да омогуће допустиву меру промена у природи и које гарантују опстанак и развитак човека.* То образовање треба да пружи и сазнања о могућности да научне тековине, на основу којих се развија модерна технологија, обезбеде очување необновљивих природних ресурса без којих не може бити живота на Земљи. То треба да буде образовање о управљању развојем тако да он не буде у супротности са законитостима у природи, да не угрожава природни оквир живота. На овај начин, *еколошко образовање јавља се и значајном компонентом, конципирања и остваривања одрживог развоја.* Кратко речено, реформа образовања и укључивањем и еколошких сазнања у наставне програме, треба да обезбеди пружање и стицање сазнања у повезаности између глобалног карактера еколошких проблема, универзализације науке и на њој засноване технологије и својствене универзализације образовања, у мери у којој човечанство постаје једно друштво – општељудска заједница. У овом смислу треба разматрати и еколошко образовање као значајну компоненту образовања међународног усмерења.

Да би се овакав приступ образовању, тј. његовом критичком промишљању, и на тој основи реформисању, остварио, потребно је да буде уграђено у политику образовања и да се њиме прожму сви принципи образовне политике. *Посебно, овакав приступ треба да буде уграђен у перманентно образовање, будући да се наука врло динамично развија и усвајање нових сазнања је неопходно и за изграђивање одговорног односа друштва и појединаца према животној средини.* У овом смислу се и указије на потребу да се образовањем развија не само дух слободарства, већ и спремност за одговоран однос према променама у друштву, па у том склопу и за еколошку одговорност.

Социјална екологија, тиме што еколошко образовање разматра са становишта своје предметне одређености, схваћена као посебна социологија, истражујући специфичне везе између њега и осталих друштвених појава, а пре свега оних које настају из односа друштва – природа, не може, и не жели да то образовање учини само предметом свог проучавања. У социолошком проучавању еколошког образовања, користе се сазнања и других наука, оних у којима се долази до еколошког сазнања, и оних који се баве проучавањем образовања као друштвене појаве и као процесом усвајања знања. Међутим, *остајући доследна својој предметној одређености, социјална екологија настоји да проучавање еколошког образовања стави у шири цивилизацијски оквир, разматрајући га као значајан чинилац очувања и развоја цивилизацијских тековина.* У таквом приступу, она савремену цивилизацију схвата као интегралну целину оног што је човек створио и ствара у својој пракси, тако да се та целина не може разбијати на своје материјалне и духовне делове, нарочито не тако да се они међусобно супротстављају. У ствари, оваквим приступом у

разматрању еколошког образовања, социјална екологија даје допринос развоју хуманистичких наука које треба да уравнотеже тековине цивилизације ради очувања човековог природног оквира живота који је неопходан како за очување тако и даљи развој цивилизацијских тековина људског рода.

7. Образовање за заштиту човекове средине у свакој држави треба да полази од природних, економских и културних, услова земље као целине и појединих њених делова, како би доприносило развоју еколошке свести која ће омогућавати превазилажење и усаглашавање неистоветних (па и суптилних) интереса у решавању еколошких проблема. *Наиме један од основних циљева овог образовања (и васпитања) треба да буде допринос формирању слободне, свестране личности која има и научан и рационалан однос према животној средини.* У ствари, еколошка свест грађана треба да доприноси превазилажењу индивидуалних и групних интереса у „присвајању природе“. Очување природне средине мора се схватити не само као потреба очувања „оквира живота“ садашњих већ и будуће генерације.

У резолуцији Југословенске конференције о проблемима васпитања и образовања у области заштите и унапређења животне средине (која је одржана у Београду 1975. године) поред осталог истакнуто је да еколошким васпитањем и образовањем треба подстицати рад на заштити и унапређивању животне средине на хуманизацији природе и међуљудских односа и формирању културних навика и тиме доприносити и формирању слободне и свестране људске личности. *„Васпитање и образовање за заштиту и унапређивање животне средине – речено је у овој резолуцији – има за циљ усвајање еколошких знања и еколошког начина мишљења и формирања савременог целовитог погледа на положај човека и људског друштва у биосфери и на све видове његовог односа према природној, животној и радној средини.“*

Образовање за заштиту и унапређивање човекове средине ради развијања еколошке свести и изграђивања његовог односа према човековој средини, њеној природној и друштвеној компоненти, мора бити тако конципирано да се односи како на ученике и студенте тако и на остале грађане. Јер, како се често указује, *најактивнији део нашег друштва у процесу рада и доношења одлука од значаја за друштвени развој недовољно је еколошки образовано, тј. у току школовања није стекло такво образовање.* Зато је потребно да образовање за заштиту и унапређивање човекове средине остане не само део образовних садржаја у наставним предметима у школама и на факултетима. Потребно је да то образовање постане део програмских садржаја за иновацију знања стручњака разних профила. У ствари образовање за заштиту и унапређивање животне средине треба схватити и развијати као настојање за развијањем еколошке културе као изразу настојања да се осавремени хуманистичка суштина културе у њеном настојању у „оприродњавању човека“ и у „очовечавању природе“. У контексту оваквог схватања треба разматрати и схватити еколошко образовање као значајан чинилац програмирања, конципирања и остваривања привредног развоја у складу са еколошким могућностима и законитостима.

